

10 november 2021

Geachte Leden van de Tweede Kamer,
Geachte leden van de commissie Onderwijs,

Kansenongelijkheid wordt vaak omschreven als een veelkoppig monster. Terecht, want het heeft talloze verschillende oorzaken en is dus niet in één klap op te lossen. Maar helaas wordt het te vaak ook als een veelkoppig monster ervaren omdat er veel onduidelijkheid is over hoe de koppen van het monster eruit zien. Want wat is kansenongelijkheid precies? En wat ligt er aan ten grondslag? Wij bespeurden veel ruis in het debat over gelijke kansen, waardoor het debat naar ons idee te vaak niet scherp genoeg gevoerd wordt. Daarom zetten we hier uiteen wat volgens ons de belangrijkste oorzaken zijn van de groeiende kansenongelijkheid.

Wij zijn de documentaire- en impactmakers achter de documentaireserie Klassen die eind vorig jaar te zien was op NPO1. De serie maakte veel los in het land. Het bewoog ouders, docenten, schoolleiders, de pers en Tweede Kamer. Lodewijk Asscher haalde de serie aan tijdens de tweede lockdown om te illustreren wat de schoolsluiting met kinderen deed, de pers stond bol van verhalen van mensen die het verkeerde schooladvies hadden gekregen en onderwijskrachten voerden met elkaar het gesprek over hoe kwalitatief hoogstaand onderwijs eruit ziet en hoe ze hun leerlingen gelijkere kansen zouden kunnen bieden.

Na de serie gingen we het land in en bespraken we in (tot nu toe) 32 meetups en 25 scholendagen wat het onderwijs zelf kan doen aan het verminderen van deze ongelijke kansen. We sloten het schooljaar af met een debat met de zes grootste politieke partijen in Den Haag en vorige week lanceerden we de Klassen Kennisbank, waar we het veelkoppige monster hebben opgedeeld in zeven thema's waar onderwijskrachten invloed hebben.

Helder is dat de kansenongelijkheid de afgelopen jaren is toegenomen.¹ Dat is niet alleen een probleem van het onderwijs, dat laat z'n sporen na in de gehele samenleving. Sporen waar iedereen in de samenleving last van ondervindt, niet alleen diegenen die minder kansen krijgen. Het onderwijs kan dit dan ook niet alleen oplossen. Daarom zijn we blij met deze uitnodiging om met u van gedachte te wisselen over wat Den Haag zou kunnen en moeten doen. Aan de vraag om kansenongelijkheid toe te lichten en te komen met mogelijke oplossingen, willen wij dan ook graag voldoen.

—

We omschrijven kansenongelijkheid als volgt: kinderen van hetzelfde cognitieve niveau en met dezelfde ambities krijgen toch niet dezelfde kansen en mogelijkheden. Dat betekent zeker niet dat iedereen naar het VWO moet. Het betekent dat iedereen de kansen moet krijgen die passen bij hun intelligentieniveau en ambities. Dat gebeurt helaas nu nog te vaak niet.

Dit heeft een heel aantal oorzaken. We beperken ons voor deze tekst tot die oorzaken waar wat ons betreft uw invloed ligt.

Herzie de sjoelbak en de vroegselectie

Vroegselectie is één van de belangrijkste focuspunten van Klassen én nu officieel bestempeld als uitvergroter van de kansenongelijkheid door de Onderwijsraad.² Zoals u weet, krijgen Nederlandse kinderen vaak op hun elfde al een voorlopig middelbare schooladvies. Dit wordt gebaseerd op de uitkomsten van een toets die bij wet verplicht is, in combinatie met de uitkomsten van het

¹ Inspectie van het Onderwijs. (2016). *De Staat van het Onderwijs*.

² Onderwijsraad. (2021). Later selecteren, beter differentiëren.

leerlingvolgsysteem dat vanaf groep 3 in werking is. Op basis hiervan stromen basisschoolleerlingen uit naar één van de zeven niveaus van het voortgezet onderwijs. Ze gaan de sjoelbak in, allemaal netjes gesorteerd in verschillende vakjes. De gedachte hierachter is dat leerlingen op deze manier onderwijs ontvangen dat aansluit bij hun capaciteiten en leerbehoeften, waardoor zij zich optimaal kunnen ontwikkelen.³ Dit blijkt alleen lang niet altijd het geval. Prestaties van leerlingen in het 'hoogste' en 'laagste' vakje verschillen namelijk helemaal niet zo sterk als je zou verwachten: de best presterende vmbo-er rekent en leest beter dan de slechtst presterende vwo'er.⁴ Dit zou bijna niet moeten kunnen als alle kinderen in het juiste vakje zouden zitten en de vakjes qua niveau zo sterk zouden verschillen als we aannemen.

Naast de vraag of de vakjes wel kloppen, is de vroege sorteermachine met name nadelig voor kinderen van laagopgeleide ouders.⁵ Deze kinderen hebben namelijk meer tijd nodig om zich te ontwikkelen en kunnen, als ze niet al vroeg in een hokje worden gestopt, wel degelijk verder groeien. Het is dus maar de vraag of kinderen wel in het juiste vakje terechtkomen én of de vakjes zelf wel deugen.

Daarnaast moeten we ons afvragen of we in een maatschappij willen leven waar we kinderen zo jong al 'ophokken'. Vanaf het moment dat kinderen in deze hokjes zitten, komen ze namelijk nog nauwelijks in aanraking met kinderen uit andere hokjes. Daardoor ontstaan bubbels van gelijkgestemden en wordt de kennis van iedereen daarbuiten geminimaliseerd. Dat staat haaks op het idee van samen leven en van elkaar leren, ook van mensen die een hogere of lagere cito-score hebben gehaald dan jijzelf.

Dat we in Nederland veel waarde hechten aan de hokjes blijkt ook uit het feit dat we spreken van hoog- en laagopgeleid. Hier zit een hiërarchie in: hoog wordt geassocieerd met beter, laag met slechter. Dit is iets waar de laatste jaren steeds meer kritiek op komt, omdat het zou bijdragen aan de minderwaardige positie van lageropgeleiden. Bovendien zegt het laag- of hoogopgeleid zijn misschien wel minder over wat je in je mars hebt of hoe slim je bent dan gedacht wordt. Want, als de vakjes niet geheel lijken te kloppen én er veel kinderen in het verkeerde vakje komen, hoeveel waarde zouden we dan moeten hechten aan dit soort begrippen? En waarom zouden we überhaupt een waardeoordeel verbinden aan iemands opleidingsniveau?

Hervorm de toetscultuur

Het klinkt aantrekkelijk en eerlijk: een objectieve eindtoets die voor alle leerlingen hetzelfde is en op hetzelfde moment wordt afgenomen zodat op basis van een eerlijke vergelijking ieder kind kan laten zien wat hij kan en waard is. Met daarbij een leerlingvolgsysteem dat alle gegevens over een leerling over langere tijd inzichtelijk maakt. Maar al dat getoets en het verzamelen van gegevens heeft ook keerzijdes. Zoveel zelfs, dat bij elke Meetup n.a.v. Klassen de toetscultuur met stip op 1 terugkwam wanneer het ging over wat er zou moeten veranderen aan het Nederlandse schoolsysteem.

Waarom beïnvloedt dit de kansenongelijkheid? Het leerlingvolgsysteem - dat vanaf groep 3 van kracht is - vergelijkt kinderen met elkaar. Zo hebben we een systeem waar het gemiddelde het uitgangspunt is en waar dan vanzelfsprekend de helft van de kinderen boven scoort en de helft onder. Vervolgens zeggen we dat een kind 'ondergemiddeld' of 'bovengemiddeld' is, wat dan toch een andere klank heeft. Maar het pijnlijke is dat die score in de praktijk verwordt tot een persoonlijkheidskenmerk, een eigenschap die zich als een oordeel 'dom' of 'slim' vastzet in het hoofd van een kind, van zijn leerkrachten, zijn ouders en ook

³ Dat deze gedachte helemaal niet zo vanzelfsprekend is als men in Nederland denkt blijkt als je het Nederlandse beleid van vroegselectie in internationaal perspectief zet. De meerderheid van de Europese landen selecteert later (rond de leeftijd 14/15). Ook selecteren onderwijsklopers Finland en Estland, die zowel hoog scoren op kwaliteit als op kansengelijkheid, pas als leerlingen vijftien zijn.

⁴ Giessen, P. (2019). Broederschap: Van vmbo-basis tot vwo in één klas - en wat er dan gebeurt. de Volkskrant. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/broederschap-van-vmbo-basis-tot-vwo-in-een-klas-en-wat-er-dan-gebeurt~bea0ec33/>

⁵ Efficers, L. (2017). *De Bijlesgeneratie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

invloed krijgt op beleid. Zo wordt een kind zijn score. Want in groep 8 heeft een kind al zo vaak gehoord dat hij een A-tje of een E-tje is, dat de eindtoetsscore niet meer als een verrassing komt, maar werkt als 'selffulfilling prophecy'. Het Leerlingvolgsysteem monitort geen ontwikkeling, maar zorgt voor verwachtingsmanagement.

Buiten dat heeft dit toetsen nog een ander nadeel voor de kansenongelijkheid tussen kinderen. Deze toetsen zijn namelijk talig. Het gaat over woordenschat, grammatica en begrijpend lezen. Zelfs rekenen is talig door de vele verhaaltjessommen. Dit betekent dat de kinderen die in een andere moedertaal opgroeien of die van huis uit een minder groot vocabulaire meekrijgen per definitie in het nadeel zijn. En zeker omdat de uitkomsten van de toetsen van het LVS uit groep 6, 7 en 8 verplicht meegenomen moeten worden in het advies van de leerkracht, hebben de we selectie feitelijk verder vervroegd. En zo wordt het voor kinderen met een andere thuistaal praktisch onmogelijk om de achterstand in te halen, waar zo'n 8 jaar voor staat, zo blijkt uit wereldwijd onderzoek naar taalverwerving.

Maak stapelen weer écht mogelijk

Vroegselectie maakt minder uit als je - iets waar Nederland eerder altijd trots op was - kunt stapelen: van het vmbo naar de havo naar het vwo doorgroeien. In het verleden was stapelen relatief gemakkelijk omdat er veel gemengde brugklassen waren.⁷ De afgelopen jaren is het aantal gemengde brugklassen echter sterk gedaald. In de periode van 2008-2014 nam het aantal gemengde brugklassen met 12% procent af: brugklassen met maar één niveau werden de norm.⁸ Deze daling wordt gecombineerd met een daling in het aantal brede scholen. Hi

Van school wisselen is niet alleen mentaal een extra obstakel voor de leerling, maar kan tegenwoordig ook praktisch lastig zijn. Scholen stellen in sommige gevallen namelijk strenge overgangseisen. Een 6.8 gemiddeld is dan niet genoeg voor de havo, terwijl een 7 dat wel is. Best gek als je erover nadenkt: zou het feit dat je het voorgaande schoolniveau hebt gehaald niet genoeg reden moeten zijn om je een kans te geven op het volgende? En zouden we eigenlijk niet allemaal moeten staan juichen aan de zijlijn als een kind besluit te willen doorstuderen in plaats van het zo moeilijk mogelijk maken?

Eén van de redenen dat scholen eisen stellen is dat ouders en de Onderwijsinspectie scholen beoordelen op slagings-, zittenblijvers en vroegtijdig schoolverlaters-percentages. Lagere scores zijn dus in potentie minder aanmeldingen voor je school. En minder aanmeldingen betekent minder geld. Leerlingen die van het vmbo proberen door te stromen naar de havo en/of het vwo, vormen zo bij voorbaat al een risico. Kortom, het is in veel gevallen veiliger voor scholen om leerlingen geen kans te geven.¹⁰ Dit moet anders.

Ga gesegregeerde scholen tegen

Nederlandse scholen en klassen zijn extreem gesegregeerd. De segregatie in het Nederlands basisonderwijs overtreft zelfs die van de scherpst gesegregeerde steden in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.¹¹ Dat scholen zo sterk gesegregeerd zijn, heeft te maken met de segregatie van Nederlandse buurten, maar ook met de vrijheid van onderwijs en de ruimte die ouders krijgen om een school voor hun kinderen te kiezen.

⁶ Heij, K. (2021). *Van de kat en de bel. Tellen en vertellen met de eindtoets basisonderwijs.*

⁷ Inspectie van het Onderwijs. (2019). *De Staat van het Voortgezet Onderwijs.*

⁸ De Adelhart Toorop, L. & Werner, G. (2015) Naar meer heterogene brugklassen in het Nederlands onderwijs. De Nationale Denktank. <https://nationale-denktank.nl/wp-content/uploads/2018/08/Beleidsnotitie-Brede-Brugklas-NDT-2015.pdf>

⁹ Inspectie van het Onderwijs. (2019). *De Staat van het Voortgezet Onderwijs.*

¹⁰ Van Gelder, L. (2017). *Waarom mag scholier niet zomaar van havo naar vwo? Het Parool.* <https://www.parool.nl/nieuws/waarom-mag-scholier-niet-zomaar-van-havo-naar-vwo~bc8ebac0/>

¹¹ Vink, A. (2018). *Arme en rijke kinderen zitten steeds minder vaak bij elkaar in de klas (en daar is wat aan de te doen).* De Correspondent. <https://decorrespondent.nl/8271/arme-en-rijke-kinderen-zitten-steeds-minder-vaak-bij-elkaar-in-de-klas-en-daar-is-wat-aan-te-doen/307570095657-8664cc16>

Waar in andere landen bewust beleid wordt gemaakt om schoolsegregatie tegen te gaan, wordt in Nederland de vrijheid voor ouders om te kiezen gezien als iets dat niet aangetast mag worden. Vrijheid van onderwijs is een groot goed.

Wat ook meespeelt is dat de relatie tussen de segregatie van scholen en kansenongelijkheid niet compleet eenduidig is. De Onderwijsinspectie gaf in 2018 nog aan geen verband te zien met dalende leerprestaties, maar andere onderzoekers wijzen erop dat er wel degelijk een segregatie-effect is. Dit kan ermee te maken hebben dat op bepaalde scholen een aanzienlijk deel van de leerlingen, om wat voor reden dan ook, meer aandacht nodig heeft. Op andere scholen daarentegen zitten weinig van dit soort leerlingen. Deze oneerlijke verdeling gaat ten koste van de onderwijskwaliteit en maakt lesgeven voor docenten zwaar. Daarnaast zijn op scholen waar veel leerlingen uit een lage sociaaleconomische klasse zitten de verwachtingen van leraren over het algemeen lager. Dit heeft een negatief effect op de prestaties van leerlingen.¹² Ook op het vlak van sociaal-emotionele ontwikkeling is de segregatie problematisch. Leerlingen komen, zoals eerder genoemd, niet meer uit hun bubbel, met alle gevolgen van dien. Toch wordt er relatief weinig actie ondernomen tegen de segregatie van scholen. Dit collectieve gebrek aan actie heeft geleid tot een situatie waar Nederland koploper is op het gebied van schoolsegregatie en waar het steeds moeilijker wordt om dit te veranderen en de gevolgen hiervan te overzien.¹³

Kijk kritisch naar de lumpsumfinanciering

Op het vlak van financieel beleid wordt kansenongelijkheid vergroot door het lumpsumstelsel. Dit houdt in dat scholen elk jaar één budget voor de kosten van materiaal en personeel krijgen van de Rijksoverheid. Instellingen bepalen zelf hoe ze de lumpsum besteden; de Onderwijsinspectie houdt hier toezicht op. Scholen, en dan vooral bestuurders, hebben dus veel zeggenschap over wat er met het geld gebeurt. Dit is mooi, want dat betekent dat het geld verdeeld wordt door degenen die er verstand van hebben. Maar, dit heeft ook een paar nadelen. Ten eerste moet elke individuele bestuurder begrijpen hoe belangrijk het is om meer te investeren in de scholen waar dat harder nodig is. En daarnaast moet hij of zij ook nog eens bij machte zijn om ongelijk beleid te voeren tussen de verschillende scholen indien hij/zij dat nodig acht. Want natuurlijk wil elke schoolleider het beste voor zijn of haar school en is de druk op een bestuurder daardoor groot.

Daarnaast stimuleert het bestuurders ook prioriteit te geven aan het runnen van een onderneming, wat ten koste zou kunnen gaan van het geven van goed onderwijs. Financiële belangen krijgen dan voorrang, soms zelfs ten koste van de kwaliteit van het onderwijs. Een voorbeeld hiervan is dat econometrist Hans Duijvesteijn erachter kwam dat scholen baat hebben bij het aannemen van on- of onderbevoegde leraren: die zijn namelijk goedkoper.¹⁴ Hoewel het lumpsumstelsel ook voordelen heeft, namelijk minder administratie en meer zelfstandigheid, zouden scholen die het zwaar hebben, bijvoorbeeld door een grote populatie van leerlingen met een leerachterstand, gebaat zijn bij meer hulp. Sturing op kwaliteit en structureel extra geld is wat deze scholen en hun leerlingen nodig hebben, niet per sé meer zelfstandigheid.

Vertrouw op de autonomie van docent en schoolteam

Ook bij leraren speelt een dilemma rondom hun zelfstandigheid en onafhankelijkheid. In onderwijsland gaan er veel stemmen op voor méér zelfstandigheid voor leerkrachten. Leraren voelen zich namelijk helemaal niet meer zo zelfstandig. De bureaucratisering van het onderwijs, het blindstaren op uitkomsten en rendement, de kloof met bestuurders, de verregaande invulling van wat er in de klas onderwezen moet worden door partijen van buiten (de overheid, uitgeverijen, allianties etc) en ten slotte de verplichting tot

¹² Agirdag, O., van Houtte, M. & van Avermaet, P. (2012). *Effecten van segregatie: cognitieve en non-cognitieve uitkomsten en mechanismen*.

¹³ Inspectie van het Onderwijs. (2019). *Scherpere keuzes in onderwijs noodzakelijk voor stevige basis voor toekomst*

ontzettend veel toetsen, zorgen ervoor dat menig docent een verlies van zelfstandigheid, of autonomie, ervaart.¹⁵ Dit is zonde. Uit onderzoek van de Erasmus Universiteit kwam dat scholen die zelfstandigheid en onafhankelijkheid stimuleren, beter draaien dan scholen die dat niet doen. Leraren op deze scholen zijn tevredener en zetten zich meer in op de werkvloer. Meer autonomie kan de kwaliteit van onderwijs verbeteren.¹⁶

Dit betekent dat docenten en schoolteams moeten worden opgeleid met het idee dat ze zelfstandig (in teamverband) werken en dat ze zich hierin blijven ontwikkelen tijdens hun loopbaan. En ook dat die ruimte voor zelfstandigheid er vervolgens binnen hun baan ook is. Naast het vertrouwen dat zij dit kunnen. Een mooi voorbeeld van hoe het weghalen van controlemechanismen en het geven van vertrouwen kan werken is het Nederlandse zorgbedrijf Buurtzorg. Geen managers, maar zelfsturende zorgteams. Minder bureaucratie, meer tijd op de vloer. Niet complexer maken, maar juist simpeler. En dat allemaal vanuit het vertrouwen dat docenten intrinsiek gemotiveerde professionals zijn die zelf het beste weten hoe ze hun werk moeten doen. Minder controle, meer vertrouwen. Het werkt, voor Buurtzorg tenminste.¹⁷

Investeer écht in het leraren- en schoolleiderstekort

Het is duidelijk dat het lerarentekort een enorm probleem is. Maar te vaak wordt dit losgetrokken van kansenongelijkheid. Terwijl: zonder bevoegde leraren voor de klas kan er onmogelijk goed onderwijs gegeven worden. En juist kinderen uit kansarmere milieus hebben het meeste baat bij kwalitatief hoogstaand onderwijs, omdat in in deze milieus het onderwijs zoveel te compenseren heeft voor wat wellicht vanuit huis minder kan worden meegegeven.

Daarbij is het lerarentekort, door de schoolsegregatie, niet gelijk verdeeld over scholen. Scholen met meer leerlingen met een lagere sociaaleconomische status en/of een niet-westerse migratieachtergrond worden het zwaarst getroffen. Deze scholen moeten vaker dan gemiddeld noodgedwongen maatregelen nemen om het lerarentekort op te lossen. Klassen worden opgesplitst, er staan onbevoegde docenten voor de klas en in het uiterst geval worden leerlingen naar huis gestuurd. Door het lerarentekort kunnen scholen de onderwijstijd en basiskwaliteit niet meer altijd garanderen en dit is funest voor de ontwikkeling van de leerlingen in kwestie.¹⁸ En dat terwijl juist dit de leerlingen zijn die het hardst kwalitatief goed onderwijs nodig hebben. Daarnaast is de werkdruk op deze scholen, juist door het al bestaande lerarentekort, hoger. Dit kan ervoor zorgen dat leraren (nog meer) overwerkt raken en besluiten te stoppen of van school te wisselen. Zo kom je als school in een vicieuze cirkel terecht waar je maar lastig uit kunt komen.

Zorg dat leraren weer leraren kunnen zijn

Op sommige scholen lijdt een groot deel van de kinderen onder multiproblematiek. Er is dan bijvoorbeeld sprake van armoede, een onveilige thuissituatie, leer- en taalachterstanden, lage ouderbetrokkenheid en problemen met justitie. Deze problematiek kan het leerproces negatief beïnvloeden. Niet gek, een kind kan namelijk niet (goed) leren als het in crisis verkeert. Door de vele bezuinigingen in de (jeugd)zorg, de schuldhulpverlening, de buurthuizen en de culturele instellingen, hebben kinderen buiten school helaas steeds minder opties voor steun. Hierdoor komen de taken die al deze partijen voorheen op zich namen steeds meer bij de docent te liggen; hij of zij is immers nog wel in het leven van kinderen. Dit gaat ten koste van het andere werk van de docent; er is minder tijd voor kwalitatief hoogstaand onderwijs. Hierdoor worden de betreffende kinderen dubbel benadeeld; ze hebben het al zwaar thuis en dan krijgen ze ook nog kwalitatief minder goed onderwijs.

¹⁵ Visser, J. (2016). Wat in het klaslokaal gebeurt, blijft in het klaslokaal. En dat is gek. <https://decorrespondent.nl/5010/wat-in-het-klaslokaal-gebeurt-blijft-in-het-klaslokaal-en-dat-is-gek/398059530-7a6448a6>

¹⁶ Erasmus Universiteit. (2016). School die autonomie leerkracht stimuleert draait beter. <https://www.eur.nl/nieuws/school-die-autonomie-leerkracht-stimuleert-draait-beter>

¹⁷ <https://decorrespondent.nl/5147/waarom-de-baas-van-buurtzorg-de-baas-van-nederland-zou-moeten-zijn/197876415-4c77c222>

¹⁸ Inspectie van het onderwijs. (2019). Lerarentekort en kansenongelijkheid. <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/staat-van-het-onderwijs/trends-in-het-onderwijs/primair-onderwijs/lerarentekort-en-kansenongelijkheid>

Het probleem is dan ook groter dan 'slechts' het onderwijs. Het onderwijs ondervindt de gevolgen van bezuinigingen elders en aansluiting op andere sectoren is noodzakelijk. Het gesprek hier in de kamer zou dan ook overkoepelend gevoerd moeten worden met andere ministeries. Hoe zorgen we ervoor dat kinderen (weer) meer plekken krijgen om naartoe te gaan? En hoe zorgen we vervolgens voor een goede aansluiting tussen school en deze andere partijen?

—

Het onderwijs kan niet alle ongelijkheid in Nederland oplossen. Maar in het onderwijs ligt van oudsher de potentie om de grootste verschillen tussen mensen gelijkjer te trekken. Dat dit de laatste jaren steeds minder lukt is zorgelijk. Het is vijf voor twaalf. Het was hoopgevend in zoveel partijprogramma's de kansenongelijkheid in het onderwijs als agendapunt terug te zien. Maar nu moet de daad bij het woord gevoegd worden. We hopen met deze korte opsomming van de grootste aanjagers van kansenongelijkheid, speerpunten te geven om aan de slag te gaan. Maar voordat dat kan gebeuren, moet allereerst de beslissing genomen worden echt te investeren in onderwijs. Willen we onszelf serieus nemen als land, dan is er geen ruimte meer voor halfslachtige maatregelen. Dan hebben we acties met lef nodig. Nu kunnen we het tij nog keren. Grijp die kans.

Met vriendelijke groet,

Hasse van Nunen
Impactproducent Documentaireserie Klassen